Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja 50 darba gadu

Jānis Stradiņš, Edīte Bērziņa, Juris Salaks

Šodien ir 2007. gada 28. marts. Un mēs atkal esam muzeja omulīgajā kamīnzālē, kur tradicionāli notiek *Acta Medico-Historica-Rigensia* sarunas. Šogad ir muzeja jubilejas gads. Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja 50 gadu jubileja ir tēma, par kuru mēs šodien runāsim. Sarunā piedalās Jānis Stradiņš (St.), Edīte Bērziņa (B.) un Juris Salaks (S.).

S. Visu laiku runājam par jubileju, tā ir muzeja piecdesmit gadu jubileja. Vai tas ir pareizi runāt tikai par šo jubileju? Varbūt ieskatīsimies nedaudz muzeja dibināšanā, lai gan šajā krājumā ir publicēts pamatīgs pētījums, tomēr mums ir daudz jaunu atklājumu.

St. Ja mēs runājam par to, vai šogad muzejam ir jubileja, tad varētu sacīt gan jā, gan nē. 1957. gada 3. septembris ir datums, kad tika pieņemts Latvijas KP CK biroja lēmums Nr. 442 par medicīnas vēstures muzeja atklāšanu nevis dibināšanu. Faktiski tas nebija Ministru Padomes (MP) lēmums, bet lēmums, ko pieņēma LKP CK sēdē: “Organizēt ar 1957. gada 1. oktobri Veselības Aizsardzības ministrijai medicīnas vēstures muzeju kā patstāvīgu iestādi.” Otrajā punktā ir uzdots lauksaimniecības mašīnu konstruktoru birojam atbrīvot ēku un nodot to Veselības aizsardzības ministrijai muzeja iekārtošanai. Ar šo lēmumu var uzskatīt, ka tika nokārtotas trīs lietas – garantēts finansējums, ēka, kurā muzejs atradīsies, un muzeja juridiskais statuss. Vakar vēsturniece Dzintra Cēbere Latvijas Valsts arhīvā atrada citu Ministru Padomes lēmumu, ko redzēju pirmo reizi: “Par darba uzlabošanas pasākumiem Rīgas Medicīnas institūtā”. Tas datēts ar 1953. gada 15. jūliju. Šā lēmuma pirmajā punktā Veselības aizsardzības ministrijai uzlikts par pienākumu pieņemt no profesora Paula Stradiņa medicīnas vēstures eksponātus un izveidot medicīnas vēstures muzeju. Ministram Krausam 10 dienu laikā jāiesniedz apstiprināšanai muzeja štatu saraksts. Tāpat tiek uzdots atrast līdzekļus medicīnas vēstures muzeja darbības organizēšanai. Ļoti interesants ir fakts, ka šis lēmums parakstīts 1953. gada 15. jūlijā – divas nedēļas pēc Lavrentija Berijas

aresta, bet sagatavots acīmredzot pirms Berijas aresta, 1953. gada 20. jūnijā. Beriju es pieminu tādēļ, ka pēc Staļina nāves viņš mēģināja ieviest jaunu kursu nacionālpolitikā. Ārstiem savienotajās republikās bija jāmacās vietējā, šajā gadījumā, latviešu valoda. Acīmredzot lēmums par muzeju ir tikai viens punkts garajā lēmumā, kas aptver četras lapaspuses.

Tas bija viens no pirmajiem lēmumiem MP līmenī, jo medicīnas vēstures muzeju Ministru Padome akceptēja vēl agrāk, jau 1946. gadā, balstoties uz LPSR Zinātņu Akadēmijas prezidija ieteikumu pārņemt vairākus muzejus Akadēmijas rīcībā. Ja ielūkojamies vēl dziļāk, tad mums jāatgriežas pie tā, ko A. Vīksna atrada arhīvā 1997. gadā. Tas ir muzeja pirmais nolikums vācu okupācijas laikā: 1944. gada 21. aprīlī pieņemtie noteikumi par Latvijas Universitātes medicīnas vēstures muzeju. Šis dokuments ir pirmais muzeja juridiskais statuss. Īpaša iestāde Latvijas Universitātes sastāvā, četrus mēnešus pirms padomju invāzijas! Tāds pats statuss bija Farmācijas muzejam kopš 1938. gada. Par to visu plašāk mēģinu stāstīt savā rakstā.

Atgriežoties pie medicīnas vēstures muzeja, es gribētu pievērst uzmanību vienai fotogrāfijai. Kopš 1929. gada Rīgas pilsētas 2. slimnīcā atradās patoloģiskās ķirurģijas muzejs, kura dzīlēs pakāpeniski sāka veidoties medicīnas vēstures nodaļa. Šī ir pirmskara fotogrāfija: profesors Paula Stradiņš tajā ir jauns, varbūt redzams arī Jēkabs Prīmanis. Šeit ir gan instrumentārijs, gan galvaskausti, gan gravīras. Profesors Stradiņš pats sacīja, ka tas ir saistīts ar remontiem un rekonstrukciju 2. pilsētas slimnīcas auditorijas daļā. Toreiz tur tika izveidots foajē – it kā studentu atpūtas telpa, bet to pārņēma prof. Stradiņš medicīnas vēstures muzeja veidošanai. Sākumā viņš tur izkāris mediķu portretus, gravīras. Tas varētu būt bijis ap 1939.–1940. gadu. Profesors Vīksna apgalvo, ka muzejs radies 1944. gadā, ticamāk, tā pirmais juridiskais statuss tika formulēts 1944. gadā. Maija Sosāre vācu laikā bija rentgena laborante vācu kara hospitālī, viņa atceras, ka muzejs esot bijis jau 1942.–1943. gadā, bet pašu atklāšanu 1944. gadā neatminas. Par laimi, iedomājos par prof. Ēvaldu Ezerieti, kurš bija voluntējis Stradiņa ķirurģijas klīnikā pirms kara: viņš apgalvo, ka ir piedalījies ekspozīcijas iekārtošanā vēl pirms kara. Pašreiz viņš ir cienījamā vecumā, visspilgtāk viņš atcerējās, ka kopā ar slimnīcas administratīvo vadītāju virs operāciju zāles izvietojis bišu stropus, jo tuvumā ir liepu aleja. Viņam kādreiz profesors ir devis uzdevumu vadīt ekskursijas, un viņš no krājuma ņēmis priekšmetus, lai tos parādītu. Bet tas nevarēja būt vācu laikā, jo tad Ezerietis bijis Jēkabpils slimnīcas vadošais ķirurgs vai arī cīnījies leģionā.

S. Man ir aizdomas, ka muzejam vajadzēja veidoties pēc grandiozajām veselības veicināšanas izstādēm. Šīs izstādes bijušas lielas, ceļojušas pa visu Latviju, bet pēc tam tās vajadzējis kaut kur novietot. Šajā laika periodā tas būtu noticis ļoti dabiski. Arī prof. Ēvalds Ezerietis piemin kaut kādus krājumus jau toreiz. Šobrīd tas vieš neskaidrību, jo ir tik daudz datumu – 1945, 1944, 1956, 1957. Sprotams, ka prof. Stradiņš sākotnēji meklēja drošu novietojumu kolekcijai. Pavisam kas cits, kā tā tika dokumentēta juridiski.

St. Bija trīs izstādes. Pirmā bija 1937. gadā – Zemgales izstāde par to, kā jāatpazīst vēzis. Kārlim Ulmanim tas nav patīcis, tā bija vairāk izglītojoša no anatomijas viedokļa, esot bijis atbaidošs, tādēļ licis “vēžus” novākt, tomēr tie nav novākti. 1938. gadā bija izstāde par veselības aizsardzību, kurā bija atspoguļota tautas medicīna, kas K. Ulmanim ļoti patika. 1939. gadā bija izstāde par darba aizsardzību. Tur bija mazliet par darbu, mazliet par tā aizsardzību, bet abās izstādēs bija materiāli par latviešu antropoloģiju un ģenētiku. Tās organizēja prof. Jēkabs Prīmanis, jo K. Ulmanim tā dzimtu un galvaskausu būšana ļoti interesēja. Par tautas medicīnu gan neatceros, ka tā slimnīcas galvenajā ēkā būtu bijusi. Katrā ziņā vācu laika izstāde ir pilnīgi atšķirīga no tās muzeja izstādes, ko 1945. gada vasarā izvietoja 20 telpās. Vācu laikā tur nevarēja būt eksponāti, jo tā bija kara lazaretis baraka, bet vēlāk tur bija trīs istabas ar tautas medicīnas eksponātiem. Es personiski domāju, ka Veselības veicināšanas biedrības ietvaros Prīmanim un Stradiņam radās pirmās ekspozīcijas veidošanas tendences. Mēs nedaudz diskutējām ar prof. A. Viksnu, kas ir primārais – muzeja krājums vai ekspozīcija? Man šķiet, te viennozīmīgas atbildes nav, loģiski būtu – krājums, bet no otras puses, Stradiņš pārkāpa šo muzeoloģijas principu. Prof. Stradiņam bija daudz priekšmetu visās malās, no kuriem viņš izvēlējās dažus. Viņš centās radīt vizuālu tēlu, ekspozīciju papildināja, pārkārtoja, bet jau citādu.

S. Tas nepārprotami tā arī ir. No muzeoloģijas principiem profesora Paula Stradiņa muzejs kardināli atkāpās, jo muzeja pamats ir krājums. Tas nemazina muzeja vērtību. Ekspozīcijas no Paula Stradiņa laikiem ir ļoti dzīvas, tās ir mazāk akadēmiskas. Man jāatgriežas pie 1957. gada. Tas ir gads, ko pieminam, ja runājam par muzeja oficiālo dibināšanu. Cik man zināms, muzeju dibināja ar 23 000 vienībām.

B. Muzeja 50 darbības gados krājuma apjoms ir daudzkārt palielinājies. Muzeja krājumā 2007. gada sākumā bija 198 268 glabāšanas vienības, no tām 160 200 pamatkrājuma vienību. Vislielākais vienību skaits ir Fotofonokino dokumentu krājumā – 77 860 vienību. Rokrakstu un dokumentu krājumā ir vairāk nekā 46,5 tūkstoši, bet Lietisko materiālu krājumā – apmēram 30 tūkst. glabāšanas vienību. Salīdzinoši nelieli ir Reto grāmatu un iespaiddarbu krājums (17 tūkst. vienību) un Tēlotājas mākslas krājums (11 tūkst. vienību). Pēdējos gados krājuma apjoms palielinās par 1–2 tūkst. vienību gadā. Salīdzinājumam: 1981. gadā muzeja krājuma apjoms bija 145 565 vienības, no tām 55 847 vienības bija attiecināmas uz t.s. padomju periodu. Muzeja pastāvēšanas pirmajos 25 gados krājuma palielināšanās tempi bija daudz straujāki. Salīdzinoši nelielajam krājumā uzņemto vienību skaitam ir vairāki iemesli: stingrāki kļuvuši vērtēšanas kritēriji, tiek uzņemts mazāks skaits identisku priekšmetu, antikvāro priekšmetu cenu kāpums, glabātuvju fiziskā noslogotība. Kritiski izvērtējot krājuma komplektēšanu mūsu dienās, jāatzīst, ka daudziem savāktajiem materiāliem nav muzejiskas vērtības. Labākajā gadījumā tie var tikt izmantoti par arhīva materiāliem pētniecības darbā. Bet krājuma uzskaitē un glabāšanas kārtība ir stingri reglamentēta,

tāpēc toreiz savāktie priekšmeti ir saglabāti. To izvērtēšanu veic Krājuma novērtēšanas un iepirkšanas komisija. Šis process būs ilgstošs, materiāli tiks vērtēti rūpīgi, lai nepieļautu pārsteidzīgus lēmumus.

S. Es domāju, ka arī krājums raksturo muzeju. Pirmās 23 000 vienības tā ir prof. Stradiņa kolekcija. No 1957. līdz 1982. gadam savāktas 124 114 vienības, no tām 46% jeb 57 091 vienība attiecas uz t.s. padomju periodu.

Tā ir milzīga kolekcija, bet pavisam savādāka. Tomēr arī ļoti interesanta un unikāla, jo nekur citur nav materiālu par padomju medicīnu. Toreiz tā bija prioritāte, bija plāns, cik jābūt eksponātiem par padomju periodu. Tie bija gan arhīva materiāli, gan grāmatas, arī pastmarkas un instrumenti. To pašu mēs varam teikt par pastāvīgām ekspozīcijām, kurās tolaik bija ap 6000 vienību, kas nebūt nav maz, jo vairāk par 5–10% muzeja krājuma vienību netiek izstādītas. Pēc 1991. gada, es piekritu direktorei, kolekcionēšana varbūt veidojās pēc nedaudz citiem principiem – patriotisms, citi laiki.

B. Patlaban no muzeja krājuma pastāvīgās ekspozīcijās un izstādēs eksponētas ir tikai 4 % vienību (apmēram 8 tūkst. vienību). Apmēram tikpat liels krājuma vienību skaits ik gadu tiek izmantots pētniecības darbam. Muzejs zināmā mērā uzņēmās zinātniskā arhīva funkcijas, lai nepieļautu daudzu rok rakstu un dokumentu bojāeju. Tomēr nākotnē no šīs funkcijas būtu jāatsakās. Padomju laikā reizēm vērtējot potenciālos krājuma materiālus no padomju ideoloģijas viedokļa, notika tā, ka tika zaudēti interesanti eksponāti, kas tie bija saistīti ar buržuāzisko Latviju vai vēl jaunāk – ar nacistisko Vāciju. Bija liela piesardzība. Piemēram, atceros fotogrāfijas, kurās Latvijas ārsti piedalās kādā kongresā trīsdesmito gadu Vācijā. Fotogrāfijās bija redzams Hitlera portrets un attiecīgs karogs. Bet arī tā ir vēsture.

St. Vai krājumā šādas fotogrāfijas nav saglabājušās?

B. Konkrētās fotogrāfijas krājumā netika uzņemtas. Droši vien kādu laiku tās glabājās kādā darba kabinetā kopā ar citiem Krājuma komisijas izbrāķētiem materiāliem, bet, veicot tīrīšanas, kādas laiku pa laikam tika rīkotas, atbrīvota vieta jauniem materiāliem.

S. Tomēr domāju, ka visa cieņa un gods muzejam, kas tika daudz ko saglabāts pretstatā bibliotēkām, kuras iznīcināja daudzas grāmatas. Muzejā tā nenotika.

St. Man ir ļoti žēl, ka prof. Stradiņa plašo bibliotēku nenodeva plašākā klāstā muzejam, bet mēģināja nodot Zinātņu akadēmijas Fundamentālajai bibliotēkai. Līdz ar to daudzas 19.–20. gs. grāmatas, arī no muzeja kara lazaretēs bibliotēkas, brošūras, grāmatas par rasu higiēnu nacistiskās ideoloģijas garā gāja bojā. Fundamentālās bibliotēkas direktors Arājs faktiski šo kolekciju izputināja. Es esmu redzējis kā darbus par rasu higiēnu glabā Tartu. Ja mums būtu kaut maza kolekcija, tas būtu interesanti. Ja mēs runājam par padomju periodu, liekas ļoti daudz balasta tika uzņemts no Staļina, gan Hruščova un Brežņeva laikmeta. Šodien tās kļūst interesantas, jo atspoguļo toreizējo dzīvi arī Latvijā. Daudzviet tās nav saglabājušās. Kad 1946. gadā jaundibinātās Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas sastāvā nokļuva medicīnas vēstures muzejs, jau toreiz plānā oficiāli tika ierakstīts "Medicīnas

vēstures muzejs un arhīvs". Ar to norādot, ka medicīnas vēstures pētījumi īpaši netiek izdalīti un tie ir ļoti atkarīgi no līdzstrādnieku skaita, telpām u. tml.

S. Arhīvu no kolekcijas izdalīja vēlāk, bet pats krājuma sākums bija ļoti haptisks. Nebija kārtotāšanas principu, neviens nezināja kā komplektēt krājumu. Pat pēc 1961. gada visa krāšana notika "по следам событий", bez īpašiem veidošanas principiem. Protams, bija jāizveido ekspozīcija. Prioritāte bija seno laiku medicīnas vēstures ekspozīcijām, kaut gan ekspozīcija par medicīnu PSRS tika mainīta sešas reizes. Atliek atrast foto dokumentus. Muzeju drīz sāks apmeklēt jauna paaudze, kas neko nezinās par šo periodu un tad šis materiāls noteikti būs vērtīgs.

St. Visi tie vecie plakāti un lozungi ...

B. Tie arī šobrīd ir eksponāti. Ir daudz priekšmetu, kas labi raksturo attiecīgo laika periodu. Bet šodien ir žēl arī savulaik norakstītās un iznīcinātās gleznas, kurās bija redzams Staļins. Mākslinieciskās vērtības tām gan nebija, bet tās lieliski raksturoja noteiktu laika periodu. Žēl, ka daudzi materiāli netika uzņemti krājumā un gāja zudumā. Man mājās bija žurnāls "Atpūta", uz kura aizmugurējā vāka attēlā prof. Pauls Stradiņš rāda Kārlim Ulmanim Veselības kopšanas izstādi. Jauna un nepieredzējusi darbiniece to lepnī rādījusi dažiem kolēģiem, kuri kļuva tramīgi un teica, ka tādu materiālu gan nevajag, jo tie kompromitētot profesoru Stradiņu.

St. Kārļa Ulmaņa attieksme pret medicīnu bija divējāda, jo viņš to neuzlūkoja kā prioritāti. Zemniekiem nebija paredzēts slimot. Prezidentu vairāk interesēja antropoloģija. Iespējams, ka tas ir saistīts ar kompleksiem, varbūt tādēļ, ka veselības aprūpe pirms 15. maija lielā mērā bija sociāldemokrātu pārziņā.

B. Lauku iedzīvotāju veselības aprūpi bija uzņēmies Latvijas Sarkanais Krusts, kuram šo darbu pārmeta kā neatbilstošu Starptautiskā Sarkanā Krusta principiem. Runājot par krājumu, es atceros pirmo muzeja krājuma reģistrācijas žurnālu. Bieži vien, atrodot uzlīmes uz eksponātiem un nezinot no kurienes tie ir nākuši, varam par tiem atrast ierakstus šajā žurnālā. Jāatzīst gan, ka tie bija ļoti skopi.

S. 1962. gadā pabeidza primāro uzskaiti. Godīgi sakot, vēl tagad ir prof. Stradiņa kolekcijas priekšmeti, kuri nav anotēti. Toreiz īsti nezināja to izcelsmi, nebija skaidrs, kas ir kas. Joprojām ir priekšmeti, par kuriem nav bijis skaidru ziņu. Lai kā tas arī nebūtu, kopš 1957. gada muzejs bija kļuvis par lielāko medicīnas vēstures muzeju bij. PSRS teritorijā. Te bija centrs. Baltija un Latvija bija iecienīta vieta, kur brauca. Muzeju apskatīja gan medicīnas pārstāvji, gan tūristi ar visiem iepirkumu maisiņiem. Krājums tika papildināts ar priekšmetiem no daudzām padomju republikām. Tam bija arī nopietnu institūciju atbalsts. Protams, par dāvinājumiem muzejam ir īpašs stāsts.

B. Dāvināšanas tradīcija turpinās arī mūsu dienās. Pagājušajā gadā mums zvānīja kāds cilvēks no Maskavas, kurš bija nodevis materiālus muzejam kopš 1957. gada. Aizvadītajā gadā no vēstniecības Maskavā ar Ārlietu ministrijas palīdzību tika atvesti priekšmeti, kurus šis cilvēks gribēja nodot tieši Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejam, neraugoties uz visām problemātiskajām starptautiskajām attiecībām.

S. Šeit bija arī kuriozi. Mečņikova kolekcija ir īpaša. Patiesībā tā ir daļa kolekcijas, kuru 1975. gada PSRS MZA prezidijs nolēma nodot mūsu muzejam. Mēs saņēmām 355 vienības, kas tika apstrādātas un anotētas un kopš 1982. gada atrodas pamatekspozīcijā. Tas nenozīmē, ka nebija eksponātu no Latvijas, piemēram, prof. Miķelsona rentgenaparāts, Kārļa Barona stomatoloģiskā iekārta. Ļoti daudz mākslinieku ir strādājuši, lai turpinātu Stradiņa tradīcijas un gleznotu muzejam – Kokle, Čilišis, Brekte, Irēne Stradiņa, Anmanis, Polis, Zemzaris, Caune. Viņi gleznoja gan ārstu portretus, gan medicīnas vēstures ainas. Skulptors Vasiljevs kokā izveidoja gan Šveicera tēlu, gan ārstu Zuzannas Sočņevas un Vilhelma Kaņepa skulptūru. Tas viss ir arī šodien muzeja krājumā, kaut gan laiku pa laikam mēs saņemam pārmetumus no modeļiem, ka šos darbus mēs drīz izmetīsim.

B. Cilvēki nepazīna muzeja darbības principus. Viņi domā – ja priekšmets nav izstādīts, tātad tā vairs nav. Cilvēkiem ir jāatgādina, ka muzejs ir kā aisbergs. Tā nelielā redzamā daļa ir eksponētais materiāls, bet milzīgā neredzamā zemūdens daļa glabājas krājumā. Savā darbā muzejs stingri ievēro Ministru kabineta Noteikumus par Nacionālo krājumu. Priekšmetu izslēgšana no krājuma nav vienkāršs process. Izslēgto vienību skaits ir neliels.

St. Cik procentu krājuma tiek eksponēti?

B. Apm. 4–5%.

St. Vai tas mainās?

B. Pamatekspozīcijas tiek regulāri papildinātas ar jauniem eksponātiem. Izmaiņas ekspozīcijās mēs veicam ļoti uzmanīgi, saglabājot līdzšinējo ekspozīcijas koncepciju.

S. Tipisks piemērs ir optikas kolekcija. Līdz šim tā bija krājuma materiāls, tagad tā ir pastāvīga ekspozīcija.

St. Vai izstādes tiek veidotas uz krājumu pamata, vai arī tajās nāk klāt eksponāti no malas, kas vēlāk pazūd?

B. Izstādes ir ļoti dažādas. Ir tematiskas izstādes, kuras mēs nevaram iekārtot, izmantojot tikai krājuma materiālus vien, jo tādu atbilstošu priekšmetu mums vienkārši nav. Tāpat izglītojošās izstādes, kurās tiek parādīti priekšmeti, kuriem nav tādas vērtības, lai tos uzņemtu krājumā. Parasti izstādēs daļa priekšmetu ir no muzeja krājuma, bet daļa materiālu ir deponēti no citiem muzejiem vai medicīnas iestādēm. Ir izstādes, kurās eksponēti tikai muzeja krājuma materiāli. Šādu izstāžu mērķis ir parādīt muzeja krājuma kolekciju daudzveidību. Aizvadītajā gadā bija izstāde “Vīri medicīnā, vīri mākslā”, kurā tika izstādīti gobelēni un sīkplastikas darbi. Bieži vien izstādes papildina materiāli no Reto grāmatu un iespaiddarbu krājuma, kurā glabājas ļoti lielas vērtības.

St. No kurienes nāk šīs grāmatas?

B. Daudzām grāmatām ir Praktizējošo ārstu bibliotēkas zīmogi.

S. 1965. gada izveidoja Reto dokumentu sektoru, bet 1972. gadā – Reto grāmatu sektoru. Pēdējā iekļautas grāmatas, kas izdotas laikā no 16. līdz 19. gs., kā arī grāmatas ar veltījuma ierakstiem.

S. Interesanti būtu pārrunāt, kāda ir bijusi muzeja vadība kopš 1957. gada. Es sāku strādāt, kad muzeja kurators bija Vilhelms Kaņeps. Oficiāli kopš 1962. gada muzeju zinātniski vadīja Kaņeps, Es nezinu, cik liela bija viņa zinātniskā vadība, bet saimnieciski tāda noteikti bija. 1962. gadā asignejums bija 62 000 rubļu, bet 1982. gadā tas sasniedza 190 000 rubļu gadā. 1957. gadā statā bija 14 slodžu, bet muzeja 25 gadu jubilejas gadā jau 85 slodzes. Kaņeps vienmēr atrada muzejam līdzekļus, lai iepirktu eksponātus. Visi viesi, kas apmeklēja LPSR Veselības Aizsardzības ministriju, Rīgas apskati noteikti sāka ar medicīnas vēstures muzeju, ko vajadzētu turpināt darīt arī mūsu dienās.

St. Es negribētu piekrist apgalvojumam, ka Kaņeps būtu zinātniski vadījis medicīnas vēstures muzeju, lai arī viņš bija Maskavas Medicīnas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis. Tas tomēr lielā mērā bija kolektīvs darbs. Bet saukt Kaņepu par muzeja patronu gan varētu. Kaņeps saprata muzeja un tā eksponātu vērtību, arī to, ko muzejs dod Latvijai un visai viņa vadītai sistēmai. No viņa daudz kas bija atkarīgs gan muzeja eksistencei, gan augšupejai. Bez šaubām, tas, ka Kaņepa bija Veselības Aizsardzības ministrs, muzejam bija liels ieguvums. Kopš 1957. gada muzeju vadīja O. Krūmiņš, tad V. Šmits, H. Hanzena, M. Ļebedkova, K. Ē. Arons. O. Krūmiņš bija apdāvināts mākslinieks butafors, kas ļoti labi veidoja kompozīcijas, tam spilgts piemērs ir viduslaiku pilsēta, ko viņš izveidoja jau slimnīcā – gan kvalitatīvāku nekā muzejā. Protams, daudz labāk būtu bijis, ja Karnups būtu direktors, bet viņš toreiz nevarēja tāds būt politisku apsvērumu dēļ. Tādēļ par direktoru izvēlējās O. Krūmiņu, kurš bija cīnījies Sarkanās Armijas rindās. Izglītību viņš bija ieguvis Leipcigā. Kā mākslinieks viņš ir daudz laba darījis, bet kā organizators viņš bija haotisks. Pēc viņa ļoti īsu laiku darbojās Vladimirs Šmits – bijušais neatliekamās medicīniskās palīdzības vadītājs, kurš muzejā strādāja tikai dažus mēnešus. Nākamā bija Herta Hanzena, kas bija ļoti dogmātiski noskaņota dāma. Viņa vadīja muzeju 12 gadu, līdz pat savai nāvei 1972. gadā. Pirms tam viņa strādāja Ministru Padomē, bet tad, kad priekšsēdētāja amatā stājās Vitālijs Rubenis, viņš negribēja Hanzenu paturēt pie sevis un tādēļ viņu iecēla par muzeja direktori. Domāju, ka tieši Hanzenai ir jāpateicas par muzejā ieviesto disciplīnu, es gan te nerunāju par ideoloģiskiem uzstādījumiem. Neapstrīdami, ka kārtību un disciplīnu – gan ar inventāru, gan ar cilvēku ierašanos darbā – ieviesa tieši muzeja pārcelšanās laikā. Bez Hanzenas būtu bijis grūti atklāt muzeju 1961. gada jūlijā, jo bija svarīgi, lai padomju veselības aizsardzības nodaļa būtu kārtībā, pārējais nebija tik svarīgi. Faktiski, M. Ļebedkovu vēlāk izvirzīja Hanzenas aizbildniecībā.

S. Ja mēs runājam par Ļebedkovu, tad tā bija laba simbioze. Kārlis Ēriks Arons bija viņas vietnieks un jutās atvieglots no reprezentācijas funkcijām, jo Ļebedkova labprāt iepazīstināja visus augstos viesus ar muzeja kolekcijām un ekspozīciju.

St. Jā, es domāju, ka Kārlis ar Mariju Semjonovnu Ļebedkovu sapratās tīri labi, bet ar Hanzenu gan ne, līdz pat viņas aiziešanai mūžībā. Hanzena respektēja K. Ē. Aronu un turēja viņu savos rāmjos ar ne īpaši liberālām tendencēm, taču tāpēc Hanzenas vārds nebūtu jāsvītiro no muzeja vēstures.

S. Es domāju, ka viņai pašai tas nebija augstākais karjeras posms. Piezīmēs es atradu, ka 1966. gadā Hanzena piedalījās 20. Medicīnas vēsturnieku asociācijas kongresā Rietumberlīnē.

St. Kādi māli ir, ar tādiem jāmūrē. Viņa bija pietiekami sakarīgs cilvēks, lai saprastu, ka kaut kas ir jāatstāj no prof. Paula Stradiņa mantojuma.

B. Es domāju, ka daudzi cilvēki augstu vērtēja iespēju strādāt muzejā un tādēļ respektēja Hertu Hanzenu. Viņu savā grāmatā "Hipokrāts spēlēs" piemin arī ķirurģs Arvēds Alksnis, profesora Jēkaba Alkšņa dēls. Darbinieku atmiņās viņa ir palikusi kā eleganta sieviete un stingra vadītāja.

S. Katrā ziņā secinājums ir viens, ka direktoru mainība nav bijusi liela, arī pēctecība ir bijusi. To var teikt arī tagad, jo arī Edīte Bērziņa nav šeit nejausi.

B. Marija Semjonovna man ir palikusi atmiņā kā stingrās disciplīnas turpinātāja. Kārtība bija liela un darbalaiks tika ievērots, arī uzdotie darbi tika lielākoties izpildīti bez liekām atrunām. Tradīcijas tika turpinātas un prasības bija ļoti stingras. Pateicoties tām kolektīvs arī saglabājās.

St. Man liekas, ka viņai bija racionāla domāšana, nebija pēkšņu izlēcienu.

B. Attiecībās ar cilvēkiem viņa bija ļoti cilvēciska un saprotoša – īsta krievu dvēsele.

S. Cik es zinu, viņa regulāri tikās ar jūsu māti – Ninu Stradiņu un Mariju Semjonovna viņu ļoti respektēja.

St. Arī muzeja 25 gadu jubileju viņa ļoti labi noorganizēja. Toreiz to svinēja Latvijas Valsts universitātes Lielajā aulā. Man šķiet, ka galveno runu teica Anatolijs Gorbunovs, kurš toreiz bija rajona komitejas pirmais sekretārs. Tā bija ļoti intelligentā runa, 1982. gadā.

B. Vēlāk, Atmodas laikā, astoņdesmito gadu beigās viņš nāca uz tikšanos ar muzeja darbiniekiem.

S. Kā muzejam klājas pašlaik? Mēs sākam runāt par muzeja krājumu.

B. Krājums gatavojas "zemeštrīcei", jo atkal pārcelsies. Tā būs jau otrā pārcelšanās pēdējo 25 gadu laikā. Tas ir liels pārbaudījums darbiniekiem. No muzeja piebūves telpām ir aizgājusi Rīgas Stradiņa universitātes Veselības organizācijas katedra, kādēļ krājums, kas patlaban atrodas RSU piederošajās telpās ir jāpārvieto uz bijušajām katedras telpām. Šobrīd tur notiek remontdarbi. Veselības Ministrija ir sagādājusi mums dāvanu – mūsu budžets šogad ir gandrīz vienu miljonu latu liels un daudz naudas ir piešķirts krājuma iekārtošanai, kā arī ievērojami paaugstinātas darbinieku algas.

S. Muzejs jubileju sagaida ar nozīmīgām dāvanām. Vislielākā dāvana, protams, būs jauns, salīdzinoši moderns krājums. Cita lieta, ka krājums nekad nevar būt par lielu.

B. Krājums, kas pašlaik ir tik stipri palielinājies, turklāt tā nosacījumi kļuvuši stingrāki. Bet esošajās telpās daļu krājuma nevar izvietot. Rīgas Stradiņa universitāte piedāvā daļu priekšmetu pagaidām atstāt Anatomikumā. Mums ir arī ļoti liela izmēra priekšmeti, kurus jaunajās telpās fiziski nav iespējams ienest.

St. Vai jūs neko negrasaties būvēt?

B. Sadarbībā ar arhitektu biroju vēlamies sagatavot priekšlikumus par muzeja apsaumniekošanā esošo ēku (graustu) Nikolaja Rēriha ielā. Pašreiz Veselības Ministrijas viedoklis ir tāds, ka zeme ir dārga, kādēļ muzeja krājumu izvietot pilsētas centrā nav racionāli. Bet mūsu dienās tomēr tiek uzskatīts, ka krājumam ir jābūt pieejamam. Jaunos muzejos vieta krājumam tiek paredzēta blakus ekspozīciju vai izstāžu zālēm aiz stikla sienām, lai to varētu aplūkot apmeklētāji. Ja šo Nikolaja Rēriha ielas projektu akceptēs, mēs esam paredzējuši, ka šeit izvietotā krājuma daļa būs apskatāma. Muzejam nepieciešama jauna infrastruktūra, nepieciešamas mākslinieku un restauratoru darbnīcas, muzejpedagoģisko programmu telpa, kafetērnis. Tādas ir cilvēku prasības mūsdienīgā muzejā. Viens no muzeja darbības virzieniem ir jaunatnes izglītošana. Tas ir arī Veselības Ministrijas uzstādījums, lai mēs aktīvi iesaistītos izglītojošā darbā. Nepieciešama arī vēl viena izstāžu zāle, lai atjaunotu Senās Grieķijas, Romas un Ķīnas ekspozīciju.

St. Vai atjaunojusies situācija, kad muzejam bija laba sadarbība ar ministriju? Vai muzejam pašreiz ir sabiedriski nozīmīgas institūcijas statuss, vai tas ir ārstu sabiedrības pulcēšanās centrs, varbūt tam ir vēl plašāka simboliska nozīme?

B. Protams, pie mums svin jubilejas, notiek sabiedriski disputi, asociāciju kop-sēdes, sadarbības izstādes, lasījumi u.c. Veselības ministrija mūsu muzejā svinīgā gaisotnē slēdz nozīmīgus līgumus. Domāju, ka pamazām mēs atgūstam agrākās reprezentatīvās funkcijas.

S. Muzeja apmeklētāji pamatā ir skolnieki, Viņi ātri aug un pēc 15 gadiem atved uz muzeju jau savus bērnus. Protams, ir pagājuši tie laiki, kad muzejs bija no visiem vējiem pasargāta sala. Mēs paši esam aktīvi un darbojamies ārpus muzeja sienām. Mūsu mērķis ir muzeju popularizēt un mēs paši meklējam kontaktus ar medijiem. Muzejs regulāri tiek atspoguļots televīzijā, presē, radio, par laimi atsauksmes pārsvarā ir pozitīvas.

St. Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejam drīz Rīgā būs spēcīgs konkurents. Izglītības un zinātnes ministrija ir iecerējusi Botāniskā dārza teritorijā izveidot jauno tehnoloģiju un zinātnes popularizēšanas centru. Tur būs arī ģēnu inženierija, biomedicīna, kā tas ir Taivānā un Anglijā, un pēc pāris gadiem tas būs moderns lektorijums mūsu skolniekiem. Medicīna šobrīd strauji maina savu veidolu, bet muzejā attēlota tikai klasiskā medicīna. Vai muzejā pietiekamā mērā ir atspoguļota medicīna biomedicīnas izpratnē?

B. Modernās tehnoloģijas ļoti strauji noveco, bet muzejā ir tādas vērtības, kas nenoveco nekad. Mūsu viduslaiku pilsētu var, protams, atsvaidzināt, bet pati ideja ir tik laba, ka viņa ir obligāti saglabājama. Es domāju, ka mums nebūtu jākonkurē, jo parasti visi sadarbojas. Mums pat ir dažādas dislokācijas vietas – mēs esam centrā, bet viņi – Pārdaugavā. Mēs zināmā mērā atrodamies arī plūsmas ceļā no ostas, kas turpinās attīstīties, bez tam šī ir viena no tām retajām ēkām, kas bulvāru lokā ir pieejama publiskai apskatei. Ļoti daudzas no šīm ēkām nav apskatāmas.

S. Katrā ziņā Medicīnas vēstures muzejs pastāvēs. Noteikti muzejā jārāda arī

mūsdienu sasniegumi, bet šeit ir risks kļūt par sanitārās izglītošanas muzeju. Londonā ir zinātnes muzejs, kurā divos stāvos ir izvietota medicīnas vēstures kolekcija. Bet man jāsaka, ka tā tur pazūd. Ekspozīcijas principi arī ir citi. Mūsu muzejā, pat vitrīna, kas izgatavota 20. gs. 50. gados darbojas kā eksponāts. Šo sajūtu noteikti vajadzētu saglabāt. Tas nenozīmē, ka nevajag radīt izstādes par jaunākiem sasniegumiem medicīnā, bet visu jāprot sabalansēt.

St. Domāju, ka ir ļoti pareizi eksponēt priekšmetus par medicīnas attīstību Krievijā. No Rietumiem un Amerikas Savienotajām Valstīm jūs tādus nedabūsi. Tomēr krievu medicīnas īpatsvars pasaules medicīnā liels bija Pavlova un Mečņikova laikā. Pēc tam Krievija faktiski ar suņa dubultgalvu lielā mērā ir palikusi nerealizēto iespēju zeme. Pēc 1940. gada novatoriska bija kosmiskā medicīna, bet kardioloģija un sarežģītas medicīniskās operācijas radās Rietumos. Nez vai pēdējais krievu mediķis, ko izvirzīja Nobela prēmijai, nebūs bijis Jevgeņijs Pavlovskis? Es labi saprotu, ka nevar aptvert visas jaunās tehnoloģijas, bet, piemēram, atspoguļojami būtu atsevišķi virzieni biokīmijā vai gēnu inženierijā. Nobela prēmijas laureāts Korāna (*Har Gobind Khorana*) 1970. gadā Rīgā nolasīja pirmo lekciju par mākslīgā gēna sintēzi. Tagad mēs runājam par Paula Stradiņa balvas laureātiem. Varbūt tomēr kāds no izciliem medicīnas pārstāvjiem jāizceļ ar šo balvu? Medicīna taču nebeidzas 20. gs. Visam, protams, pamatā ir medicīnas vēstures muzeja tematika, bet vismaz izstāžu līmenī vajadzētu ieiet 21. gadsimtā. Mēs vairs neesam PSRS telpā. Eiropai vienmēr būs interesanta arī Eirāzija, bet ne tikai.

S. Ir grūti novērtēt, kas ir svarīgs.

St. Modernās kardioloģijas metodes, materiālu tehnoloģijas šūnu un gēnu manipulācijas. Kaut kādi jauni ārstnieciskie preparāti, vīrusu atklāšana, mākslīgā gēna sintizēšana, fantastiskas operācijas...

B. Kāds var būt eksponāts gēnu inženierijā?

St. Visi tie griezumā, hromatogrammas.

S. ... un tagad salīdzinām to ar viduslaiku pilsētas ekspozīciju!

St. 1970. gada Rīgas IUPAC simpozijā nolasītais Korānas referāts drīzāk ir arhīva materiāls, bet ir kaut kādas fotogrāfijas. Starp citu, Korāna ļoti interesējās par latviešu un indiešu sakariem. Un var jau arī pavēstīt, ka Rīga nav vieta, kur zinātnē nekas nenotiek. Kaut vai Organiskās sintēzes institūts, jaunie pretvēža un pretvīrusu preparāti – florafūrs, remantadīns, mildronāts un vēl daudzi citi.

B. Tomēr mūsu dienās lielākā konkurence ir internets, tā tas ir jebkuram muzejam. Cilvēks uz muzeju nāk pēc informācijas. Varam būt konkurētspējīgi, izveidojot virtuālu ekspozīciju muzeja interneta mājaslapā, krājumu padarīt pieejamāku, iesaistoties Nacionālā krājuma kopkataloga veidošanā. Tā ir arī mūsu iespēja parādīt 21. gs. medicīnu.

St. Internets nav īsti konkurence. Internets dzīvo īsu laiku, muzejs dzīvo gadsimtiem. Jaunieši, kas gribēs izvēlēties citas profesijas – biologa vai ķīmiķa profesiju, ies uz jauno centru, kurā ieguldīs milzīgus līdzekļus.

S. Esmu pārliecināts, ka muzejs pildīs savu misiju. Salīdzinoši nesien Latvijā

notika pirmā sirds pārstādīšanas operācija. Mums ir savākti materiāli par šo notikumu un ir visas iespējas to atspoguļot izstādē jau tagad.

B. Tagad mums ir atvērta visa pasaule. Pagājušajā gadā esam iepirkuši materiālus no Šveices antikvariāta. Pārskatām savas kolekcijas un rūpīgi sākam izvērtēt, kas mūsu kolekcijas papildināšanai būtu nepieciešams.

Diemžēl laikā, kad notika veselības sistēmas reorganizācija, likvidēja daudzas medicīnas iestādes, bet mēs nespējām fiziski uzņemt visu, kas būtu jāuzņem muzeja krājumā, jo process bija pārāk straujš.

S. Tomēr muzeja darbinieki stāvēja cieši pie likvidatoru rindām. Gadījās arī šo to vilkt arī ārā no miskastēm. Tā darīja arī profesors Stradiņš. Būtībā jau nekas nav mainījies.

B. Tagad mēs sekojam Talsu leprozoriu likvidācijas procesam un esam gatavi tā materiālus uzņemt muzeja krājumā.

St. Man liekas, ka viss notiek pareizi, tomēr vienmēr var mazliet vairāk popularizēt un padarīt pazīstamāku muzeju kā tādu. Man šķiet, ka krievvalodīgajās avīzēs par medicīnas muzeju raksta vairāk nekā latviešu presē, bet latvieši biežāk raksta par izstādēm.

S. Krievvalodīgie izdevumi raksta atraktīvāk, saprotamāk, līdz ar to parādās arī šī plūsma.

B. Tas zināmā mērā saistīts ar to, ka krievvalodīgā prese attālinātāk uztver politiskos procesus, ar kuriem aizraujas latviešu prese. Ir muzeji, piemēram, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, kurus daļa krieviski runājošo iedzīvotāju uztver ārkārtīgi distancēti.

St. Taču no mūsu pieejas pret moderno ir atkarīgs arī tas, cik noturīgs var būt muzejs vidusskolu beidzējiem profesijas izvēlē un jauniem studentiem. Viens no uzdevumiem ir jaunu mediķu rekrutēšana, intereses un izpratnes raisīšana, arī atraktivitāte, pat ārzemniekiem, kas Latviju un vispār šo Eiropas reģionu nepazīst. Domāju labs medicīnas vēstures muzejs Rīgā, un tāds nav ticis propagandēts, ārzemniekiem varētu būt pat lielāks pārsteigums nekā Okupācijas muzejs.

S. Taisnība! Kaut arī muzeji asociējas ar ļoti mierīgu liecību krājumu, bet mūsu dienās tā vairs nav. Latvijas muzeji un arī mūsu muzejs reprezentē Latvijas valsti. Un to mēs varam viegli veikt, jo mums ir mantojums – krājums, ko sāka veidot profesors Pauls Stradiņš un viņa līdzgaitnieki, vēlākie muzeja direktori un tā darbinieki, kā arī pašreizējā direktore ar savu pieredzējušo kolektīvu.

Šogad vien muzejā skatāmas sabiedriski aktuālās izstādes: "Balta patiesība par dzīvību", "Par alkohola vilinājuma noslēpumu", "Asins lāse dzīvībai", "Apsveikumi un dāvinājumi mediķiem" u. c. Pērn muzeju pirmo reizi detalizēti iepazīna ļoti daudzi kolēģi no Eiropas, jo Rīga notika Eiropas Medicīnas zinātņu muzeju asociācijas 13. kongress. Pieaug arī Latvijas un Rīgas ārzemju viesu apmeklējumu skaits. Priecē, ka daudzi no tiem nāk uz muzeju mērķtiecīgi, jau iepriekš zinot par tā kolekcijām un ekspozīcijām un vēloties pašiem izvērtēt vienu no trim lielākiem savas nozares muzejiem.

Veselības ministrija, kas tika apvienota ar Labklājības ministriju un atkal atdalīta patstāvīgā struktūrvienībā, šķiet, arī ir saskatījusi muzejā savu sabiedroto, gluži kā tas bija ministra Kaņepa laikos. Runa ir ne tikai par finansiālo atbalstu, kas ir ļoti svarīgs muzeja izaugsmei, bet arī par izpratni un pretimnākšanu muzeja komplicētu projektu attīstībā, bieži vien ar ārzemju partneriem vai citām valsts un nevalstiskām institūcijām. Labs piemērs ir sadarbība ar Rīgas Stradiņa universitāti, kura nebūt neaprobežojās ar topošu mediķu apmācību medicīnas vēsturē un medicīnas ētikā. Kopējo interešu loks ir daudz plašāks. Tās rektors profesors Jānis Vētra ir muzeja Konsultatīvas padomes priekšsēdētājs un darbos pierāda savas augstskolas partnerību.

Kādi būs muzeja nākamie 50 un tuvākie 5–10 gadi? Nenoliedzami, ļoti dinamiski. Muzejs jau atjaunotās valstiskās neatkarības sākuma posmā parādīja savu spēju dzīvot līdzī sabiedrības norisēm Latvijā. Pašlaik tas ļoti rūpīgi strādā pie muzeja ilgtermiņa stratēģijas. Piecdesmit gadu pieredze, unikālas kolekcijas, plašs draugu un atbalstītāju loks, pašu izskolotie speciālisti medicīnas muzeoloģijā, kā arī lepnums par savu muzeju liek raudzīties nākotnē ļoti cerīgi. Vērojot sabiedriski politiskās norises mūsdienā Latvijā, labi pamanāma atsevišķu ārstu līderu lomas pieaugums. Sekojot šai analogijai un izvērtējot mūsu muzeja piecdesmit gadu ilgo pieredzi, tradīcijas un cilvēkresursus, muzeja patiens uzplaukums vēl tikai priekšā.

Jānis Stradiņš, *Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c*
stradins@lza.lv

Edīte Bērziņa, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja direktore
edite@mvm.lv

Juris Salaks, *Dr. med*
juris_salaks@apollo.lv